

KÚT ÉS MŰHELY

**A HOLOCAUST-SZINDRÓMA MEGJELENÉSE
A PSZICHOTERÁPIÁS GYAKORLATBAN****Virág Teréz**I. A KÚT rendelő története*

Bevezetesként röviden ismertetem a KÚT pszichoterápiás szakrendelő történetét. 1990-ben a Magyar Zsidó Kulturális Egyesület keretében megszerveztem az első magyar holocaust beszélgető csoportot. A csoport neve többszörös utalást tartalmaz. Utal a Thomas Mann-i „múlt mélységes mély kútjára” és felfogható úgy is, mint a KÖZÖS ÚT TALÁLKOZÓ vagy a héber KEDOSIM U TEHORIM - szentek és tiszták - kifejezések kezdőbetűiből alkotott betűszó. Az utóbbi, a KEDOSIM U TEHORIM, imáinkban a hatmillió mártír megszólítása.

A csoport három éve, harminc fő körüli létszámmal, változó összetételben folyamatosan működik. A csoportülésekről a Hunnia Filmstúdió dokumentumfilmét készített, Sípos András rendezésében.

A csoportnak, bár tagjai önmagukat egészségesegeknek tekintik, van terápiás hatása. Ismeretes, hogy Magyarországon a holocaust okozta trauma feldolgozását megnehezítette a háborút követő, negyven évig tartó diktatórikus rendszer. Nagyon sok zsidó család eltitkolta származását; múltjáról, szenvedéseiről nem beszélt. A csoport azt a célt szolgálja, hogy megkönnyítsük a résztvevőknek, beszéljenek a múltjukról, és ezzel feloldjuk a generációk közötti kommunikációs zárlatot is. Több alkalommal hangzottak el olyan beszámolók az első generációs résztvevők részéről, amelyeknek témájáról saját gyermekeikkel, házastársukkal soha nem tudtak beszélni. A fiatalabb résztvevők ezzel olyan titkok ismerőivé válnak, melyeket ők viszont a szüleiktől soha nem tudhattak meg eddig. Mindez - érthető módon - egyben mindhárom generációnál a zsidó identitás megerősödését, vállalását eredményezi.

Fontosnak tartom megjegyezni, hogy alakulásunktól kezdve néhány nem zsidó barátunk is részt vesz a csoport munkájában.

A csoporttagok közül többen (Szilárd Gyula, Róthné Pollák Erzsébet, Herskovics Lenke) nemcsak elmondták, meg is írták élményeiket. A Soros Alapít-

* Ez a szöveg eredetileg előadásként hangzott el „A Holocaust Magyarországon: ötven év után” című nemzetközi tudományos konferencián Budapesten, 1994. április 5-7.

vány támogatásával, Hanák Gábor igazgató segítségével tíz résztvevővel készített, egyenként négy-öt órás videofelvétel is őrzi a múlt emlékét.

A KÚT-találkozókon pszichológusok, pszichiáterek, pedagógusok is részt vettek. Velük szerveztem meg egy társadalmi traumatizációra, elsősorban a holocaust-túlélők terápiájára specializálódott szakrendelést, melynek ugyan-csak KÚT a neve, és amelyet 1992. április 29-én indítottunk¹, kezdetben csak a B'nai B'rith helyiségében, kétszer egy héten, délutánonként. Később, mivel megnőtt a forgalmunk, a népjóléti miniszter segítségével a Semmelweis Orvostudományi Egyetem Oktató Kórházában és a Haynal Imre Egészségtudományi Egyetemen is kaptunk egy-egy helyiséget, heti egy-egy délutánra.

A második éve működő rendelőben természetesen anyagi ellenszolgáltatás nélkül állunk a hozzánk fordulóknak rendelkezésére.

1993-ban, a rendelő intézményes megalapozására létrehoztuk a KÚT Alapítványt a Rich Foundation ötezer és a J. and O. Winter Fund ezer dolláros adományából. A későbbiekben a Stichting Katholieken Noden huszonegyezer holland forinttal, a Leumi Bank ötvenezer és a Soros Alapítvány egymillió ötszázezer forinttal járult hozzá az alapítványhoz. Célunk, hogy saját helyiséggel rendelkezünk. Ez lehetővé tenné tevékenységünk kiterjesztését és beillesztését a társadalombiztosítás rendszerébe.

A tevékenységünk iránti igényt bizonyítja, hogy a korlátozott lehetőségeink ellenére is harminckilenc személynek tudunk jelenleg folyamatos segítséget nyújtani, heti forgalmunk huszonegy fő, s az is előfordul, hogy családosok keresnek meg bennünket. Négy súlyos agorafóbiás beteget, akik képtelenek lakásukat elhagyni, rendszeresen mi keresünk fel otthonukban.

Mi vettük gondozásba a szkinhedek által megkéselt leányt. A parlament előtt, sárga csillaggal a mellén önmagát felgyújtó, Auschwitzot megjárt hatvanöt éves asszony is bennünket keresett fel a kórházi ápolás után.

II. Esetismertetések

A következőkben arról szeretnék képet adni, hogy a holocaust-túlélők és leszármazottaik egyéni és csoportos terápiái során milyen tapasztalatokat szereztem. Elsősorban arra a kérdésre szeretnék választ kapni, hogy miként él az egyénben, a társadalom legkisebb alkotó elemében és a családban, a társadalom legkisebb sejtjében a múlt. Elfelejtődik-e vagy megőrződik? Megbetegít vagy alkotásra ösztönöz? Kimutathatók-e azok a közvetítő láncszemek, amelyek az emlékezés kontinuitását biztosítják? Hogyan működik a tradíciók átadása, ha elpusztították a szülőket és nagyszülőket, akik a tradíció átadói lennének?

1. Indukált neurotikus kórképek

Esetismertetéseimet, melyekkel ezekre a kérdésekre kívánok választ adni, gyermekek terápiája során tett megfigyeléseimmel kezdem. 1982-ben egy öt éves kisfiú esetében találkoztam először a magyarországi holocaust-túlélők

gyermekeinél jelentkező neurotikus tünetképzéssel. Az öt éves Balázs álmában kitört a világháború, éhező embereket látott, „felbombázott házakat és legéppuskázott embereket”. Balázs nagymamáját fiatal lányként deportálták saját édesanyjával, akit Mengele gázkamrába küldött. Balázs anyja nyolc-tíz éves lehetett, amikor anyja benzinben egy pulóvert mosott, a benzin felrobant, szemöldöke leégett a robbanástól, a kislány rémülten nézte végig az eseményeket. Balázs számára anyja és nagyanyja közvetítette a világháború szörnyűségeit.

Emese tízéves cigány kislány, asztmás köhögés miatt került terápiába. Álmáról így számolt be: „Egyszer rosszat álmodtam a kórházban. Éjjel volt, későn tudtam elaludni és féltem, anyával együtt lágerbe vittek, és jött Hitler és azt parancsolta a katonáknak, hogy vessenek a tűzbe, hirtelen felébredtem - akkor még engem nem öltek meg, mert hallottam anyukám sikítását, és befulladtam és kaptam két szpréjt”. - Kérdésemre, hogy mit tud Hitlerről, a következőket mondta: „A lágerbe Hitler vitte el a zsidókat.” Nagymamája mesélte, hogy Emese egyszer látott egy filmet és utána megkérdezte, hogy igaz-e, ami a filmben volt. A nagymama azt mondta, igaz. „Az embereket a Duna szélére állították, lenyírták a hajukat. Mama azt is mondta, hogy még rohadtabb dolgokat is csináltak. Csillagot tettek ide nekik a szívükre.”

A nyolcéves Dávid mindkét szülője zsidó. Bár igen jó képességű gyerek, iskolai teljesítménye gyenge. Már első beszélgetésünk alkalmával elmondja a „világ legrosszabb álmát”. Alma a horogkeresztesekről szól: „A horogkeresztesek nagyon csúnya emberek voltak, nem a szívükben, hanem a csúnyságukban.” Álmában egy csontváz jött felé, mellén egy szaggyalított fekete anyag volt, és annak a közepén volt a horogkereszt. „A zsidókat és az ártatlan embereket bántották. Nagyon csúnyán bántak velük, a zsidókat szolgálókká akarták tenni.” Ez a nyolcéves kisfiú, aki 1986-ban született, az álmában látott eseményekről közvetlenül semmit nem tudhat. Szülei zsidók, Dávid a szülők, a nagyszülők, esetleg a televízió révén kerülhetett a témával kapcsolatba.

Péter tízéves, mindkét szülője keresztény! A tévében látja a dunaparti tömegsírokról készült riportot. Anyjának a következőket mondja: „Ha a nagypapám zsidó lett volna, nékem nem élne a nagypapám.”

A következőkben megkísérlem egy rövid esetismertetés keretében bemutatni, hogy jutnak el a gyerekekhez a szülők feldolgozatlan traumái.

A négy éves Ágnes székletproblémák miatt első alkalommal apja hozza pszichoterápiába. Ágnes hol bekakil, hol négy-öt napig nincs széklete. Utóbbi esetben az apa bélcsvarodástól fél, ezért kúppal, hashajtóval próbálják a székélést megindítani. A hashajtást bekakilás követi otthon is és az óvodában is, emiatt a közösség előtt megszégyenítik. Az a legnagyobb fájdalma, mondja az apa, hogy képtelen megvédeni Ágnes a megszégyenítéstől. Az apa a gyereket soványnak tartja, kiállnak a csontjai, mondja, úgy kell beletönni az ételt.

Terápiáim során megfigyeltem, hogy mindig megjelenik egy olyan utalás, mely megkönnyíti a neurotikus tünet megértését. Ágnes esetében ez az utalás az apa tehetetlensége volt amiatt, hogy nem tudja lányát megvédeni a „lebüdösözéstől”. A kiálló csontok is azt a gyanút ébresztették, hogy ebben az esetben holocaust-túlélési szindrómáról van szó.

Már az első találkozáson fény derült az apa tragédiájára. Amikor ő nyolc-

éves volt, apját deportálták, s a bécsi országúton vérhasban meghalt. Néhány hét múlva derült ki, hogy az anya is érintett a társadalmi traumatizálódásban. Ő 1950-ben született, családjá keresztény. Egyéves volt, amikor apját a munkahelyén politikai okokból letartóztatták. Anyja hetekig szaladgált a legkülönbözőbb hivatalokba, hogy megtudja, mi lett a férjével. Ezalatt az egyéves kislányt a szomszédasszony gondozására bízta. Az anya szavaival: őt otthagya a kakában. Szomorúan emlékszik arra, hogy amikor apja két év után, 1953-ban kiszabadult a börtönből, sokáig nem ismerte meg.

A terápia során megértettük, hogy az apa számára milyen ösfelelemet jelentettek Ágnes székleetével kapcsolatos bajai, hiszen számára apja halálát is egy székleettel kapcsolatos betegség okozta. Az anya, akit egyéves korában otthagyt az anyja, hogy bebörtönzött férjét megkeresse, az anyai-apai gondoskodással együtt elvesztette az ösbizalmat, mely Erikson szerint a mentális épség legalapvetőbb előfeltétele. Az anya „ösbizalmatlansága” Ágnessel szembeni türelmetlenségében nyilvánult meg. A terápia előtt önmagát tartotta rossz anyának, aki képtelen arra, amit más anyák könnyűszerrel elérnek: gyermekük tisztaságra szoktatását és egészséges táplálását. A szülők csak akkor tudtak Ágnes felé megértő, elfogadó attitűdöt közvetíteni, amikor el tudták mondani gyermekkorukban átélt traumájukat. Ezzel párhuzamosan Ágnes szobatiszta lett és soha többé nem szégyenítették meg az óvodában.

Az indukált traumatizáció, a traumaátadás szemléltetésére egy huszonnégy éves fiatal lány és egy negyvenéves asszony esetét ismertetem.

A huszonnégy éves Annának gyermekkorától kezdve voltak különböző neurotikus tünetei, de ezek nem zavarták meg életét. Érettségi vizsgája után elhagyta a szerelme, aki mellett pedig teljes biztonságban érezte magát. A váratlan szakításra nem várt módon reagált. Képtelen volt arra, hogy kimenjen a lakásukból. Berendezkedett otthonuk hat négyzetméteres személyzeti szobájában, amelynek csak egy kis, magasan elhelyezett ablaka volt. Mivel szülei tízéves korában elváltak (tünete akkor kezdődött, mikor szerelme „elvált” tőle), apja elköltözött a közös lakásukból, így anyjával kettesben éltek. Beszélgetésünk már első alkalommal felszínre hozta Anna családjának tragédiáját. Anna édesanyja vegyesházasságból született, anyja zsidó, apja keresztény. A család egy vidéki városban élt, az ott élő zsidóságot mind egy szállig deportálták. Anna nagymamáját Auschwitzba vitték, soha többé nem tért vissza. Anna édesanyját, aki zsidónak számított, keresztény nagyszülei bújtatták. A háború után Anna édesanyja egy keresztény férfi felesége lett. Így lett Annának egy zsidó és három keresztény nagyszülője.

Anna első neurotikus tünete három-négy éves korában kezdődött. Pesten éltek, anyai nagyapja pedig, aki a háború után újránősült, a régi vidéki városban lakott. A hétvégeken a szülők autóval mentek családjukat meglátogatni. Anna odafelé menet végighányta az utat. Hogy ez a hányás neurotikus eredetű volt, azt semmi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a visszafelé vezető úton soha nem hányt. Erre a történetre jól emlékszik, a következőt csak elbeszélésből tudja. Apja mindig rászólt anyjára, hogy ne úgy tolja a gyerekocsit, hogy egész testével rádől. Úgy dőlt a kocsi, mintha testével kellene a gyermeket megvédenie.

Anna anyja, szülővárosa felé utazva, ismételten átélte szörnyű gyászát, édesanyja gázhalálát. Erről soha nem esett szó, de arról igen, milyen nehezen

viseli el apja második feleségét. Anna „ideges hányását” anyja feldolgozhatatlan gyásza okozta. A kocsira ráhajló anya alakja már csírájában megjelenítette a gyermekét kényszeresen rejtegető anyai magatartást, ami azután a végletekig felerősödött, amikor kiderült, képtelen segíteni Annának abban, hogy négy éven keresztül ne „bujkáljon” a kis, levegőtlen szobában. Úgy bűjtatta gyermekét 1990-ben, mint őt bűjtatta keresztény nagyanyja 1944-ben.

Sára negyvenéves, egy tízéves leány anyja. Panasza: nem képes kislányának szerető anyja lenni, gyermekével gyakran ideges, férjével sem jó az érzelmi kapcsolata. Egy alkalommal saját anyai magatartásáról átcsúszik anyja viselkedésének leírására. Anyja hideg, elutasító, soha nem tudott számára érzelmi támaszt nyújtani. Férjével is sokat veszekszik, sokat gondol arra, hogy könnyebben nevelné kislányát egyedül, férje nélkül, talán jobb lenne elválni. E közlések után számol be egy összefüggő, hosszú álmáról. Álmában lakásuk a „Mártírok útján” van. Apja, lánya nagyapja, a fürdőszobát kék csempével rakja ki, majd a gyerekszoba felé vezető egyetlen ajtót befalazza.

Apja a rendetlen, piszkos lakást a fürdőszoba rendbehozásával kezdi. Ennek Sára örül is és szorong is. Örül a tisztaságnak, de szorong a befalazott fürdőszobaajtó miatt. Önmagát a lakás ablaka előtt látja. Kinéz az utcára - a „Mártírok útjára” -, ahol megpillantja anyja közeledő alakját. Az az érzése, hogy csak apja képes a piszkos, elhanyagolt lakást rendbehozni. Álmát nagyon érdekesnek és világosnak tartja, mégis képtelen megérteni.

Megdöbbenve hallgatom álmát, a befalazott fürdőszobát. Ekkor derül ki, hogy négy nagyszülőjéből egy zsidó volt. Nagyapja valóban végigment a *mártírok útján*, egészen a „befalazott fürdőszobáig”. Anyja közeledő alakja mögül a mártír nagyapa tízéves kislányának képe jelenik meg, aki egész gyermekkorát apja utáni várakozásban és vágyakozásban élte le. Az álom mint traumafeldolgozási kísérlet a befalazott ajtót két jelentéssel ruhazza fel. Keresztény apja lezárja az ő kislánya felé a megismétlődő, félelmetes múlt átadását, félzsidó anyja sorsának ismétlődését. Emlékezzünk álma szövegére: csak apja képes az elhanyagolt lakást rendbehozni. Értelmezésemben azt a gondolatot kínálok fel, hogy álma két dolgot jelez: átéli a mártírok útjának minden keservét és vágyódik otthona rendbehozására. Az utcán közeledő anya alakja jelezheti, hogy kezdi őt megérteni, hogy közelednek egymáshoz. Itt jegyzem meg, hogy bár a budapesti Mártírok útja már évek óta ismét eredeti nevét viseli (Margit körút), Sára mindvégig a korábbi nevet használja. Mikor erre felhívom a figyelmét, nevetve mondja, hogy milyen realitás húzódik meg álma mögött. A kisvárosi régi gyermekkori otthonuk utcájában most vezetik be a gázt, de apja, pénzhíányra hivatkozva, nem akarja a házukba, melyet a család nyaralóként használ, bevezettetni. A gázbevezetéssel teljessé válik Auschwitz minden borzalma - mint említettük a kisváros szinte minden zsidó lakosát elgázosították. Álma megfejtéséhez még hozzátesszem, hogy beszámolójából azt az örömet hallom ki, hogy mivel az ő keresztény apja él, anyja is túlélte a borzalmakat, ő megszületett, neki is van egy kislánya, így a mártír nagypapának unokája és dédunokája is van. Családjukban megtörtént a generációs túlélés.

Anna és Sára esetében szembetűnő a hasonlóság, mindketten „negyed zsidók”. Anna nagyanyjának és Sára nagyapjának gázhalála mélyebb meghatározói életüknek, mint a biztonságot jelentő keresztény családtagok. Eseteim

számomra teljes biztonsággal jelzik: a holocaust olyan mértékben meríti ki az énerőket, olyan mértékben lerombolja az alapvető bizalom érzését, hogy szinte mindegy, hogy hány nagyszülő szenvedte el a tragédiát, a holocaust-érintettséget a vegyesházasságok nem csökkentik.

2. Elsőgenerációs kórképek

A következő két esetismertetéssel a közvetlen - tehát nem indukált - traumatizáció tüneti képét kívánom demonstrálni.

Erzsébet 1934-ben született; jómódú, rendezett családi körülmények között élt 1942-ig. Ekkor apját behívták munkaszolgálatra, majd az apa a Don-nyarban életét vesztette. Anyját és három évvel idősebb nővérét deportálták, így a tízéves Erzsébet egyedül maradt. Egy nagybátyja vette gondozásba. Tarkójára szorított puskával vezette be egy nyilas a gettóba. Nagybátyjával együtt megélték a felszabadulást. Hamar tudomást szerzett szülei és nővére haláláról. Első főbiás tünetére pontosan emlékszik. Hazafelé tartva a gettóból, nagybátyjával egy kis kocsi toltak megmaradt holmijukkal. A ház előtt a nagybácsi arra kérte, várja meg őt a kocsí mellett, míg felmegy megnézni, mi maradt meg a régi otthonukból. Erzsébet páni félelembe esett, képtelen volt elengedni nagybátyját, de arra is képtelen volt, hogy ő menjen fel egyedül a lakásba. Már nem emlékszik arra, hogyan is oldódott meg a hazaköltözés, de arra igen, hogy bár sokszor félt egyedül maradni, 1964-ig mégis mintha erőt tudott volna venni félelmén, mintha elfelejtődtek volna a szörnyű emlékek. Megházasodott, keresztény férjével nagyon szerették egymást, gyermeket vártak. Úgy érezte, gyermeke kárpótolni fogja meggyilkolt családtagjait. Vágya nem teljesült, halott gyermeket hozott a világra. Az újabb gyász levette a lábáról, ettől kezdve képtelenné vált arra, hogy egyedül közlekedjen.

A feldolgozatlan gyászreakció másik példája Ráhel története. Ráhel 1937-ben született, anyai nagyanyja keresztény, másik három nagyszülője zsidó volt. A család az anyai nagyszülőkkel lakott együtt nyugodt, kiegyensúlyozott polgári légkörben. Az első tragikus esemény életében apja munkaszolgálatra való bevonulása. „Az első gond, amit felfoghattam, apám távolléte és anyám szomorúsága volt.” 1943-ban apjáról ellentmondó értesítések jönnek: az egyik szerint bokatoréssal kórházba került, a másik szerint hadifogságba esett. 1944 novemberéig még volt kibe kapaszkodnia. Anyjával a kijárási időben időnként a Duna-partra mentek sétálni, de hazafelé majd mindig rohanniuk kellett vagy a légiriadó, vagy a kijárási tilalom beállta miatt. 1944 novemberében anyját deportálták. A keresztény nagymama megkísérelte unokáját rejtegetni, de a házmester megfenyegeti őket a nyilasokkal. Így a nagypapa minden könyörgése ellenére követi férjét és unokáját a gettóba. Felszabadulva Ráhel minden pillanatát az anyja utáni vágyódás tölti ki. Szüntelenül hazavárja, míg 1952-ben - szinte véletlenül - tudja meg, hogy Lichtenwörthben tifusz következtében meghalt. Ráhelnél is azt tapasztaltam, hogy egy időre mintha elfelejtődött volna a múlt. Férjhez ment, férje zsidó, életük zavartalannak tűnt. Nagyanyja halála, majd anyósa betegsége és halála megviselte; mindez éppen akkor következett be, mikor annyi idős lett, mint anyja volt, amikor deportálták. Ettől kezdve fokozatosan felerősödött félelme

attól, hogy egyedül elhagyja lakásukat. Ahogy fóbiájának gyökereit kerestük, emlékezete előhívta a Duna-parti séták során átélt félelmet. A lakás az egyedüli biztos menedéke, az állandóság képviselője életében: „Abba a budapesti belvárosi lakásba hoztak haza a szülészetről, ahol ma is lakom.” Mit mondhat agorafóbiájáról az a terapeuta, aki nem ismeri Ráhel életének valódi történetét? Mit segíthet az ő esetében a gyógyszer, a nyugtató, ha feltáratlan marad tünetének valódi oka? Feldolgozhatatlan gyászát így fogalmazza meg: „Elhátároztam, nekem sohasem lesz gyermekem, mert én sem tudnám megvédeni. A szüleim még nem tudhatták, amikor engem életre hívtak, mi történhet meg egy zsidóval, de én már tudom és ezt hogyan magyaráznám meg a gyermekemnek, semmiféle biztonságot nem ígérhetnék neki. Isten pedig vagy nincsen, vagy gonoszságáért hitet nem érdemel.”

Beszélgetéseink során feltűnt szavainak megjelenítő ereje. Bár - elmondása szerint - soha nem voltak írói ambíciói, biztatásomra elkezdte megírni visszaemlékezéseit. Talán ezzel kezdetét veszi öngyógyítása.

Ráhel és Erzsébet történetében az a tragikus hasonlóság, hogy egyikük számára sem adatott meg a generációs túlélés, mindketten gyermektelenek.

3. Pszichotikus betegek

Sajnos több olyan betegünk is van, akiknek tünete túlmutat a klasszikus neurózisok tüneti képén, akik már pszichotikusnak minősülnek és ennek megfelelő terápiát igényelnek. A múlt félelmetes átfolyása a jelenbe talán az ő esetükben a legszembetűnőbb.

A paranoid téveszme demonstrálására a következő esetet ismertetem.

Klára egyetemi oktató, ő hozza pszichotikus lányát rendelőnkbe. Klára maga 1928-ban született, egyes házasságból. 1944-ben keresztény anyjával el kell hagyniok a gettó területére eső lakásukat, sánta apját elhajtják, és mint később megtudták, a Dunába lövik. Apai nagybátyját a nyilasok agyonverik, unokatestvérét is megölik.

A háború után mintha elfelejtődne a múlt, keresztény férfihoz megy feleségül, egyetemet végez, két gyermeke születik. Férje azonban 1985-ben öngyilkosságot követ el, jó úszó létére a Dunába ugrik. Mindezt már első alkalommal elmondja, pszichotikus lánya előtt.

Az 1959-ben született lány szintén keresztény férfival kötött házasságot, iskoláit nehezen fejezte be, háztartásbeli, három gyermeke van. Többször vált szükségessé kórházi kezelése. Paranoid téveszméje, hogy férje tönkre akarja tenni az egész családot: vagy öngyilkosságba kergeti, vagy a Dunába öli őket. Nem nehéz a téveszme mögött a valóság modelljét, a Dunába lőtt nagypapa, az öngyilkos apa árnyát felfedezni.

A pszichoanalitikus felfogás szerint a paranoid téveszméknek is valóságos élménymodelljük van. Ezeket a terápia során hosszas elemzéssel fel lehet tárni. A holocaust-túlélőknél azonban az egykor átélt traumatikus élmények közvetlenül, szinte áttétel nélkül befolyásolják a téveszmék tartalmát.

4. Halmazott társadalmi traumatizáció

A halmazott társadalmi traumatizációt Angyal Istvánnak és családjának történetével kívánom bemutatni. Sorsukat nem terápiás kapcsolat alapján, hanem az utókor számára írt *Sajátkezű vallomásait* és az ehhez kapcsolódó dokumentumokat tartalmazó könyvből ismertetem.²

Angyal István apjának, Angyal Ivánnak két lánya és egy fia volt. István 1928-ban született, az 1956-os forradalomban a Tüzoltó utcai fegyveres felkelő csoport egyik vezetője volt. A népbíróság a népköztársaság megdöntésére irányuló tevékenység miatt kötél általi halálra ítélte. 1958. december 1-én kivégezték.

Angyalt 1944-ben anyjával és két nővérével Auschwitzba deportálták. Anyját gázkamrában ölik meg. Nővére Istvánnal együtt szökést tervez. Az SS leleplezi a tervet. Angyal István véletlenül kimarad a megtorlásból, de a felsorakoztatott rabok között ő is kénytelen végignézni nővére akasztását. Angyal István megpróbáltatásait a bírósági orvosszakértői vélemény száraz megállapításai alapján ismertetem: „Anyja és testvére deportálás során pusztult el... 16 éves korában deportálás alatt vérhason és valószínűleg kiütéses tifuszon is átesett ... Idegrendszerét a deportálás erősen megviselte, 1944 őszén nővérét szeme előtt akasztották fel, és ezt követően hosszabb ideig nem tudott enni. 1945-ben, hazatérése után évekig élményei hatása alatt állt, és zárkózott magatartású volt, később azonban fokozottan feloldódott... Sokáig az volt az érzése, hogy zsidó származása miatt hátrányos helyzetben van ... törekedett arra, hogy magatartásával ezt a véleményt igyekezzék megváltoztatni ... Vizsgálatkor tudata tiszta,... hangulata normális. Értelmi működése átlagot meghaladó." Személyiségfejlődésére nyilván nagy hatással volt a szabadságért életét kockáztató, az elnyomókkal szembeszálló nővérének példája, az a vágya, hogy méltó legyen hozzá. Hamar felismerte a rendszer elnyomó, embertelen természetét. Állítólag már 1950-ben fejjel lefelé akasztotta fel Sztálin képét a vécében.

A forradalom leverése után - mint bebizonyosodott, joggal - nem bízik a megígért amnesztiában. Már ekkor felrémlik előtte saját biztos pusztulásának képe: „Amnesztia ide vagy oda, bizonyosan kivégeznek." Rabtársaitól tudjuk, Auschwitzot, a náci üldöztetést könnyebben viselte, mint a fegyházat, ahol a halálraítéltek kivégzésükre váraoztak, mert, mint mondotta, most a volt bajtársak ölik egymást.

A börtönben egyszer sírt - Nagy Imre kivégzésekor. Ekkor már teljesen világos előtte a két rendszer lényegi azonossága, és - mint Eörsi István írja - „határozott léptekkel siet a halál felé". A másodfokú tárgyaláson ezt mondja: „Én mindig elsősorban állampolgárnak tekintetem magamat, a törvények számomra 1945-ig halált jelentettek, sok esetben ezt jelentették 1945 után is. ... Kérem a bíróságot, hogy hagyja meg az ítéletet, mert olyan tényállást állapítottak meg terhemre, melyért halál jár."

A holocaust túlélői között gyakori a lélek mélyén meghúzódó büntudat. Hányan tettek fel magukban a kérdést: „miért én maradtam életben?" és sokan, mint Primo Levi vagy Bruno Bettelheim, azzal adták meg a választ, hogy saját magukon hajtották végre a halálos ítéletet. Angyal István ugyan nem önkezevel vetett véget életének, de - amikor a forradalom leverése után

kiégett belőle az élniakarás - nemcsak a védekezéssel hagyott fel, de szavaival, a bíróság előtti magatartásával szándékosan hozzájárult, hogy beteljék rajta mártír nővére végzete.

Az Angyal-családnak nemcsak múltja, hanem folyamatos jelene is van. Angyal István fia, Péter 1953-ban született, Sztálin halála évében, amikor - Nagy Imre első miniszterelnöksége idején - felcsillant némi remény a rendszer demokratizálódására, humanizálódására. A remény nem tartott sokáig. Angyal Péter ötéves volt, amikor apját kivégezték. Ötéves korától nemcsak nagyanyja, nagynéje elpusztításának feldolgozhatatlan gyászát hordozza, hanem apja meggyilkolásának rettenetes terhét is, azt, hogy a rettegés, a félelem és gyász mindig újrakezdődik, ismétlődik.

III. A közvetítő láncszem kérdése

A bemutatott esetekkel megkíséreltem nyomon követni, hogy a túlélő családok hogyan közvetítik gyermekeik felé az átélt múlt szörnyű emlékeit. Természetes, hogy a túlélő családok leszármazottai az életben rendszeresen találkoznak olyan jelenségekkel, amelyek a szülő számára asszociatív összefüggésbe kerülnek az elfojtott félelmetes emlékekkel. E jelenségek a túlélő szülő számára súlyos emlékek hordozói.

Az evésnél, ürítésnél a szülők, nagyszülők megemelkedett érzelmi feszültsége, hiperaktivitása az, ami felhívja a gyerek figyelmét arra, hogy e jelenségek mögött valami ismeretlen, fájdalmas, szegyellni való titok húzódhat meg.

Az évek során a gyermekben a déja vu-höz hasonló pszichés élmény alakul ki. A felsorolt családok el akarták felejteni gyermekkori szenvedésüket, de az elfojtás rosszul sikerült. Megfigyelésem szerint az említett konkrét elemek alkalmasak arra, hogy a nagyszülők, szülők által átélt társadalmi megpróbáltatások egész érzelmi feszültségét átadják. A túlélő családok számára a *gáz*, a *vagon*, a *tábor*, a *drótkerítés*, a *szappan*, az *evés*, a *kórház* szavak elszakadtak eredeti jelentésüktől, és a gyerek számára e szavak által közvetített emocionális feszültség hőfoka jelzi egy elhallgatott múlt emlékeit, melyekkel az iskola, a tömegkommunikációs eszközök hírei, a nagyszülők történetei összekeverednek, és a gyermek a „pszichés realitás” talaján vonódik be a szülők, nagyszülők által átélt félelmetes múltba.

IV. Modell-hiány, terápiás attitűd

A népiertás legszörnyűbb következménye, hogy felnőtt egy generáció, mely elpusztult vagy meghurcolt szülőktől származik. Eseteimben jól követhető, hogy milyen megnehezített helyzetbe kerül az a túlélő, akitől elszakították, majd meggyilkolták apját, anyját, gyermekeit, élettársát. Az újonnan alapított házasságban született gyermek mögött állandóan ott lebeg az elvesztett család árnyképe, a szülői szerep betöltésekor pedig az elvesztett szülő hiánya miatt nincs követhető viselkedési modell.

Az ötven év túlélési tapasztalataiból szeretném felvillantani a gyógyulást, a remény lehetőségét. Jól tudjuk, hogy a holocaust során vagy a gulág tábo-

raiban átélt traumák nem minden esetben okoznak neurózist. Olyan kiemelkedő személyiségek, mint Viktor Frankl, Szolzsenyicin vagy éppen Mérei Ferenc képesek voltak traumatikus élményeiket egy magas szintű cselekvésbe, intellektuális vagy művészi tevékenységbe átvinni. Éppen traumás élményükből nyert energiájuk felhasználásával váltak a kor kiemelkedő alkotóivá.

Példájuk arra ösztönzött, hogy - mint arra Ráchel esetében már utaltam - betegeimnek is felkínáljam az öngyógyításnak ezt a lehetőségét, azt, hogy alkotásban jelenítsék meg átélt szenvedéseiket.

A negyedik éve működő KÚT-csoportban, és a második éve működő rendelőben arra törekszünk, hogy megtörjük a majd ötven éve tartó hallgatást.

Sem a holocaustról, sem a holocaust-betegek terápiájáról nem lehet személytelenül beszélni. Számomra mint terapeuta számára az a legfájdalmasabb, hogy Ágnes, Balázs, Ráchel, Klára, Sára, Anna, Erzsébet sorsa nem kivételes történet. Több mint tizenkét éves saját praxisomban és munkatársaim több éves praxisában nap mint nap előforduló esetek ezek.

Az utolsó ötven év Magyarországon nem kivételes Angyal István és Péter sorsa sem. Sokan vannak, akik ismét áldozatok lettek, mint a Nagy Imre társaként negyvenéves korában kivégzett Gimes Miklós, akinek édesapját 1944-ben a leiberitzi koncentrációs táborban ölték meg. Anyja, Gimesné dr. Hajdú Lilly pszichiáter, neves pszichoanalitikus, képtelen volt elviselni, hogy férje meggyilkolása után fiát is elpusztították, és végül önkéntes elhatározással követte őket a halálba. Mások viszont, és ez az út sem kevésbé fájdalmas számunkra, maguk váltak agresszorrá.

A terapeuta számára a fájdalmas múltra való együttes emlékezés az egyetlen lehetőség, hogy megállítsuk a múlt kényszeres ismétlődését, hogy a szenvedő, bajait elfojtó családok ne cipeljék tovább szüleik és nagyszüleik keresztjét.

JEGYZETEK

1 A KÚT rendelő munkatársai: Dr. Bonta János, Dr. Bonta Mihály és Dr. Kelemen Andor pszichiáter; Bárkán György, Fischer Miklós, Fülöp Márta, Halmi Júlia, Hoffer Éva, Krausz Éva, Prágai Edit pszichológusok; László Klára szociológus; Reitzer Livia, Hevesy Anna szociális gondozók.

2 Angyal István *Saját kezű vallomásai*. Eörsi István előszavával. Pesti Szalon Könyvkiadó.